

“НОВА” СТАРА СХЕМА РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ: ВИСВІТЛЕННЯ ПОЧАТКОВОЇ ІСТОРІЇ РОСІЇ В СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

З-поміж сучасних праць російської історіографії на особливу увагу заслуговують навчальні підручники для вищих навчальних закладів, до написання яких залучаються не тільки вчені з університетів, зокрема Московського й Санкт-Петербурзького, а й з Російської Академії наук (РАН). Створені ними посібники відображають не стільки сучасний академічний рівень осмислення історичного минулого Росії провідними істориками, скільки – що важливо – показують, на якому історичному досвіді формуються погляди пострадянського російського суспільства на власну історію та історію сусідніх народів.

Для детальнішого ознайомлення із сучасним змістом університетського курсу історії Росії давнього та середньовічного періоду розглянемо “Історію Росії”, видану Російською Академією наук під редакцією Андрія Сахарова й Анатолія Новосельцева¹, навчальний посібник “Російська історія від найдавніших часів до наших днів”, підготовлений істориками Санкт-Петербурзького університету Андрієм Дворніченком, Євгенієм Ільїним, Юрієм Кривошеєвим і Юрієм Тотом², та підручник з історії, який вийшов в Ростові-на-Дону під редакцією В. А. Шаповалова, А. А. Анікеєва, А. А. Кудрявцева, А. В. Лубського, Н. С. Судовцова³.

Запропоновані в них схеми російської історії з точки зору методології не відзначаються оригінальністю. Виняток становить робота ростовських істориків, в якій запропоновано цивілізаційний підхід до історії Росії. Інші автори в основу своєї періодизації національного минулого поклали політичні події. Відлік російської історії в підручниках, виданих у Санкт-Петербурзькому та Ростовському університетах, розпочинається з етногенезу східних слов’ян, з передісторії Київської Русі. Автори першого тому “Історії Росії” висвітлення національного минулого розпочинають з глави “Найдавніші цивілізації на території нашої країни”. Таким чином вони продовжують використовувати стару радянську схему, що ототожнювала початкову історію Росії з історією СРСР, а тому включала минуле всіх народів, які входили до нього. Правда, в дещо зміненому сучасному варіанті цієї схеми вже немає, як раніше, історії стародавніх цивілізацій народів Кавказу і Середньої Азії. Однак інтегральною частиною російського минулого продовжує залишатися історія іраномовних племен Північного Причорномор’я, античних міст і кочового світу раннього середньовіччя.

Отже, давня історія Росії конструюється авторами академічного видання шляхом присвоєння минулого теренів, що нині належать до інших держав, зокрема України. Наступні глави даного посібника засвідчують, що так само розглядається і середньовічна історія Росії. Вона повністю поглинає період Руської держави, що сформувалася в Середньому

¹ История России: В 2-х т. / Под. ред. А. Сахарова, А. Новосельцева. Москва: Изд-во РАН, 2000. Т. 1.

² Дворниченко А. Ю., Ильин Е. В., Кривошеев Ю. В., Тот Ю. В. Русская история с древнейших времен до наших дней / Изд. 3-е. Санкт-Петербург: Изд-во “Лань”, 1999. 448 с.

³ История: учебное пособие / Под ред. В. А. Шаповалова, А. А. Анекеева, А. А. Кудрявцева и др. Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 2000. 608 с.

Подніпров'ї. Автори без усяких застережень вважають її складовою частиною історії Росії. До російської історії вони включають не лише події, які відбувалися в Новгородських чи Ростово-Суздальських землях Руської держави, що було б зрозумілим, але й історію Київської, Чернігівської, Галицької і Волинської земель, тобто, знову ж таки всупереч загальноприйнятим в історіографії традиціям, події, що відбувалися поза межами формування російського етносу, чомусь вважаються частиною російської національної історії.

Подібна картина спостерігається і в підручниках, виданих Санкт-Петербурзьким і Ростовським університетами. Київська Русь тут також розглядається як один з етапів в історії Росії. Цей період автори називають “Давня Русь” або “Давньоруська держава”, використовуючи термін, що був штучно створений радянськими істориками одночасно з формуванням міфу про давньоруську народність. В історії Центрально-Східної Європи існувала лише одна Русь і ніколи не було давньої чи нової Руської держави⁴. Більше того, неправомірно вживачи назву “Русь” для позначення наступного періоду російської історії – виникнення Московської держави, автори посібників свідомо намагаються створити враження безперервного розвитку Російської держави від Русі до Росії.

Візьмемо для прикладу схему російської історії, запропоновану Санкт-Петербурзькими авторами. Основні періоди історії Росії виглядають у ній таким чином: “Давня Русь”, “Русь у XII–XV ст.”, “Від Русі до Росії”, “Російська імперія”, “Радянська Росія”. Автори першого тому академічної “Історії Росії” подають таку періодизацію: “Давня Русь”, “Північно-Східна Русь”, “Становлення Російської централізованої держави”. Як бачимо, задля “стрункості” своєї схеми російської історії, “органічного” вписування в неї періоду Київської Русі, автори навчальних посібників відмовилися не лише від поняття “Русь”, змінивши його на “Давня Русь”, а й від оригінальної назви “Московська держава”, “Московія”, замінивши її на штучно створений термін “Російська централізована держава”.

Отже, “нова” схема російської історії, запропонована в сучасних посібниках для вищих навчальних закладів, насправді дуже нагадує концепцію, створену російською історіографією, зокрема її державницькою школою в XIX ст. Як тоді, так і тепер російські історики вважають Русь невід’ємною складовою свого національного минулого. Цікаво, що автори підручників навіть не вважають за потрібне якось “обґрунтувати” таку історичну експансію. Лише в академічній “Історії Росії” побіжно згадується давньоруська народність. Насправді авторів значно більше цікавить процес формування великоруської народності, який, на їхню думку, розпочався в період Руської держави.

Деяких змін, порівняно з радянською історіографією, зазнала інтерпретація сучасними російськими істориками шляхів формування Русі. Відображаючи загальну тенденцію російської історіографії, яка піддала ревізії дніпроцентричну схему виникнення Руської держави Бориса Рибаківа, автори підручників також намагаються змістити акцент з Середнього Подніпров’я на Північ, в Новгород, який вважають головним державотворчим центром Русі. Параграф, присвячений утворенню Руської держави, в академічній “Історії Росії” називається “Боротьба Півночі й Півдня”, хоча насправді джерела не засвідчують жодного протистояння між Північчю й Півднем у середині IX ст., коли починала формуватися Русь. Суперництво Новгорода й Києва – явище пізнішого часу.

Спроби змістити акцент на Північ простежуються і в нових підходах до висвітлення норманської проблеми. На відміну від радянської історіографії, яка заперечувала позитивну

⁴ Див., наприклад: *Ісаєвич Я.* Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів, 1996. С. 22–43.

роль норманів в історії Київської Русі, сучасні російські автори визнають їх вплив на державотворчі процеси у Східній Європі, норманське походження перших київських князів і самої назви "Русь". Стосовно останньої акцент зараз робиться на її північному походженні, хоча навряд чи це суттєвим чином може змінити концепцію формування Русі. Значно важливішим, на наш погляд, є той факт, що даний етнізм прижився на Півдні, де став назвою східнослов'янського державного утворення в Середньому Подніпров'ї. Як показали ґрунтовні дослідження Олексія Насонова⁵ і Б. Рибаківа⁶, назва "Русь" початково вживалася для позначення лише трьох центрів: Києва, Чернігова і Переяслава ("Русь внутрішня").

Звернемо увагу і на спробу нового трактування суспільно-політичного устрою Руської держави, запропонованого в підручнику Санкт-Петербурзького університету. Його автори, серед яких є учні Ігоря Фроянова, розвинули ідею свого вчителя про полісний устрій Русі, про Русь як конфедерацію міст-держав. Ця цікава гіпотеза, тим не менше, має слабкі місця. Так, недостатньо аргументованою є її основна теза про віче як верховний орган влади в усіх землях Руської держави. Поширення досвіду Новгородського вічевого устрою на інші землі, не підкріплене належно джерелами, виглядає непереконливим. Так само, як і думка авторів про особливу роль бояр і міських громад не лише в Новгородській і Галицькій землях, але і в інших руських князівствах. Попри всю свою аморфність, Русь була відносно добре централізованою державою, яку об'єднувала правляча династія Рюриковичів.

Підсумовуючи, відзначимо відсутність у сучасних російських посібниках для вищих навчальних закладів оригінальних, по-справжньому нових концепцій національної історії, зокрема її початкового етапу, які б враховували й узагальнювали здобутки як російської, так і світової історіографії.

Ольга ЩОДРА

⁵ Насонов А. Н. "Русская земля" и образование древнерусского государства. Москва, 1951.

⁶ Рыбаков Б. О. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982.